

SAVOIR-VIVRE®

IMPERIAL

Autoarea folosește în acest volum termenul „catolic” în accepțiunea lui inițială și legitimă, care trebuie despărțit de conceptul, apărut mult mai târziu și într-un alt context, de romano-catolicism: „...ortodocșii văd Biserica în esență «catolică» în caracter: *katholike*, cuvânt grecesc, are sensul de universal, adică de cuprindere universală, având capacitatea să fie recunoscut la nivel mondial și o semnificație atotcuprinzătoare în vederea mântuirii lumii. Biserica Ortodoxă a făcut limpede acest fapt în titulatura ei oficială, «Sfânta Biserică Ortodoxă Catolică (Universală) Apostolică a Răsăritului». Termenul «catolic» este adesea folosit în mass-media pentru a desemna romano-catolicismul, dar avem de-a face cu o folosire abuzivă a cuvântului. Roman (adjectiv de localizare) nu se potrivește cu ideea de catolicitate, la care trimite. «Romano-catolic» a intrat în terminologie mai ales după dezbinarea creștinismului occidental prin Reformă. Dar catolicitatea nu aparține unei confesiuni, ci întregii Biserici a lui Hristos, oriunde sunt prezente catolicitatea credinței și, concomitent, practicile ei” (citată din John Anthony McGuckin, *Biserica Ortodoxă de Răsărit*, p. 25, Editura Baroque Books & Arts, 2020).
(n. ed.)

JUDITH HERRIN

RAVENNA

CAPITALA IMPERIULUI

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

Colecție coordonată de Dana MOROIU

Judith Herrin

RAVENNA: CAPITAL OF EMPIRE, CRUCIBLE OF EUROPE

Original English language edition first published by Penguin Books Ltd,
London in 2020

Text copyright © 2020 Judith Herrin

The author has asserted her moral rights. All rights reserved.

© Baroque Books & Arts®, 2021

Imaginea copertei: BAJKÓ Attila

Mozaic Ravenna

Concepție grafică © Baroque Books & Arts®

Lector: Simina BĂLĂȘOIU

Corector: Irina BOTEZATU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HERRIN, JUDITH

Ravenna: capitala imperiului / Judith Herrin;

trad. din lb. engleză de Mihai Moroiu. - București: Baroque Books & Arts, 2021

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-8977-81-2

I. Moroiu, Mihai (trad.)

94

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Niciun fragment din această lucrare și nicio componentă grafică nu pot fi reproduse
fără acordul scris al deținătorului de copyright, conform Legii Dreptului de Autor.

1 și 2. (sus) *Solidus* de aur al lui Teodosiu I (379–395), *Dominus Noster, Pius Felix Augustus* (Domnul nostru, piosul fericit împărat), bătut la Constantinopol între 379 și 383. (jos) *Solidus* de aur al lui Honorius (395–423), cu aceeași inscripție ca 1, *DN PF AVG*, bătut la Constantinopol, 408–420.

3 și 4. (stânga) *Solidus* de aur al Gallei Placidia (424–437), identificată și drept *Domina Nostra, Pia Felix Augusta*, bătute la Ravenna, 426–430.

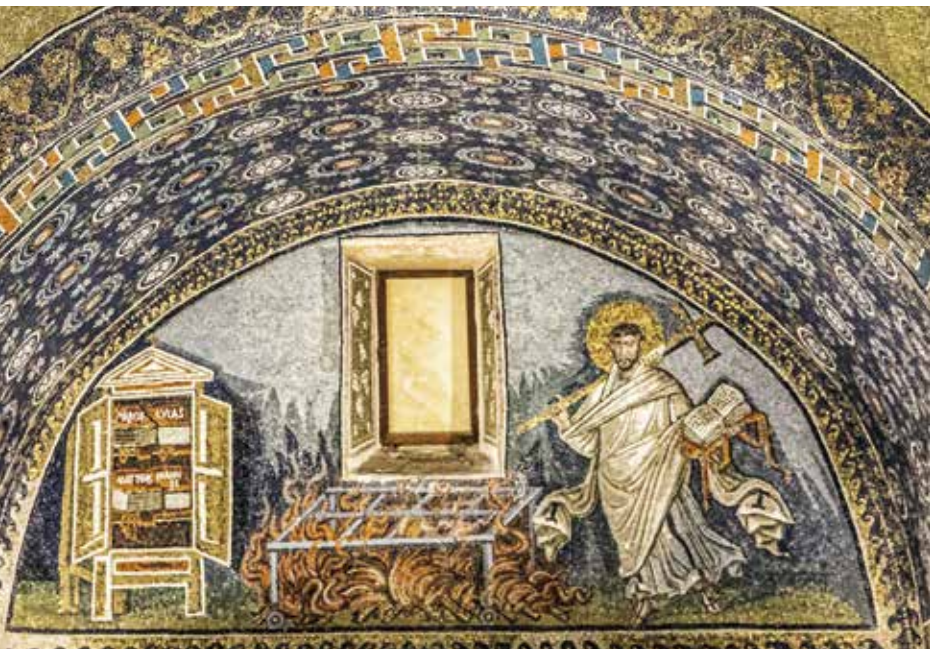
(dreapta) *Solidus* de aur al lui Constantius al III-lea, *DN PF AVG*, împărat pentru scurtă vreme (421), bătută la Ravenna.

5. *Solidus* de aur al lui Teodosiu al II-lea, bătut la Constantinopol în 437, marcând căsătoria dintre fiica sa, Licinia Eudoxia și Valentinian al III-lea, reprezentați pe revers, unde apar împăratul care le împreunează mâinile și cuvintele *Feliciter Nubtiis* (Fericiți căsătoriți).

6, 7 și 8. „Mausoleul” Gallei Placidia, Ravenna (425–450), capela alăturată bisericii S. Croce (Sfânta Cruce) întemeiată de ea. (*dedesubt*) Un mozaic interior reprezentând pe Sf. Laurențiu (ori poate Hristos), purtând o cruce lungă și o carte deschisă, și alături un dulap cu Evangheliilor. (*dreapta*) Cupola „Mausoleului”. Cerul înstelat; structurile de susținere sunt acoperite în totalitate cu frize de mozaic simbolice, pline de culoare, printre care cea reprezentând porumbei care beau dintr-un bazin de apă (vezi imaginea copertei).

9 și 10. Cupolele centrale ale celor două baptisterii de la Ravenna: cel ortodox, comandat de episcopul Neon (cca 450–473), cu Hristos matur, purtând barbă; (pe pagina din dreapta) baptisteriul arian, construit de Teodoric (493–526), unde Hristos apare mai tânăr.

11. (vezi pagina următoare) Impozanta S. Apollinare din Nuovo, biserica palatului lui Teodoric. O imagine din interior a zidului sudic, cu scene din Patimi și procesiunea de sfinți, în trei registre de mozaic (493–526). →

Celor trei A ai mei: Alita, Asha și Anthony

*Gândind la Ravenna cu vechiul ei nume, am privit
Curgerea zilei până ce, însemnat cu tăiș de foc,
Cerul turcoaz s-a petrecut în aur strălucit.*

*Ah, ce avânt tinerească mi-a aprins inima
Când peste-ntinderea de miriști și mocirle
Sus, în limpezime, văzut-am Cetatea sfântă
Încununată cu turnurile coroană! – Fără odihnă
Am galopat alături de soarele în apus
Și până să piară ultimul lucru de purpură
Iată-mă ajuns între zidurile Ravennei!*

*Adio! Luna, felinarul cu unde argintii
Care preface miezul nopții în miez de zi,
Aici luminează turnuri, apără locul unde
Odihnește Dante, unde Byron trăia fericit.*

OSCAR WILDE, *Ravenna*¹

---

¹ Traducerea versurilor aparține Ioanei Ieronim (n. tr.).

INTRODUCERE

Când forțele Aliatilor se pregăteau să invadeze și să ocupe Italia, în 1943, British Naval Intelligence Division a conceput patru manuale „destinate exclusiv uzului persoanelor aflate în serviciul Majestății Sale”, cuprinzând relatări exhaustive referitoare la fiecare aspect al țării. Primul volum – de 650 de pagini – a fost publicat în februarie 1944, la cinci luni după cele dintâi debarcări, și descrie topografia coastelor și a interiorului Italiei, fiind înzestrat cu nenumărate diagrame și hărți pliate. Volumul al doilea și al treilea dezvăluie tot ceea ce se leagă de istoria, populațiile, drumurile, căile ferate, agricultura și industria acestei țări. Cel din urmă, de 750 de pagini, publicat în decembrie 1945, prezintă cele șaptezeci de orașe din interior și patruzeci și opt de pe țărmuri într-o proză scurtă, meticuloasă. Descrierea Ravennei, mic oraș de pe coasta Adriaticii din nordul Italiei, începe cu o declarație concisă și autoritară: „Ravenna rămâne neegalată ca nucleu al artei creștine timpurii.”

Dar până să fie publicat acest volum, multe zone ale orașului erau în ruine și o parte din lucrările de artă

creștină timpurie fără pereche fuseseră distruse în cursul celor cincizeci și două de raiduri de bombardament ale Aliaților. În august 1944, Basilica San Giovanni Evangelista a fost pulverizată de bombe care ținteau gara și liniile ferate din zonă. Această biserică de la mijlocul secolului al V-lea era cu totul decorată în mozaic. Cele de pe podea s-au pierdut în urma unor lucrări de modernizare, în secolul al XVII-lea. Dar în 1944, întreaga biserică a fost distrusă.

Dacă nu ați vizitat încă Ravenna, ați ratat o experiență extraordinară, o încântare sublimă, pe care urmărește să o reconstituie această carte. Deschid istoria mea despre rolul și semnificația unică a orașului cu un trist salut adresat acestei distrugerii recente, deoarece spune o poveste care m-a convins să scriu studiul de față.

Italianii se numără printre cei mai pricepuți restauratori de artă din lume. Imediat după război, au început să repare patrimoniul lor unic de la Ravenna. Pentru a aduna fondurile necesare restaurării și pentru redresarea turismului, s-a organizat o expoziție care reproducea o parte dintre mozaicurile cele mai strălucite, prezentată la Paris, Londra și New York în anii 1950. Când a trecut prin Anglia, mama mea, medic generalist, s-a dus să o vadă.

După câțiva ani, a hotărât să viziteze Italia împreună cu mine, pe atunci adolescentă. Așa se face că, în 1959, ne-am îndreptat către Ravenna dinspre nord, ca să vedem mozaicurile de care rămăsese fascinată de când vizitase expoziția. Mi-aduc aminte perfect de momentul în care am dat cu ochii de abația Pomposa, cu clopotnița ei din cărămidă roșie sclipind în soarele de apus. În oraș, mausoleul Galla Placidia a lăsat asupra mea o impresie de neuitat, cu mozaicurile sale reprezentând cerul înstelat, suspendate asupra porumbeilor și câprioarelor ce se adăpau din fântâni și cu fascinantele modele

geometrice care acopereau fiecare arc de susținere a bolții. Era o vară fierbinte, iar mie mi se părea că e mai interesant să mănânci smochine cu prosciutto în răcoarea unui restaurant decât să te uiți la mozaicuri. Dar o sămânță de curiozitate fusese sădită, iar o carte poștală cu portretul împărătesei Teodora din biserica San Vitale m-a însoțit la universitate.

Se pare că și după multă vreme tot aduceam mereu în discuție acea vizită. Patruzeci de ani mai târziu, când ne aflam în vacanță în Toscana, ca să-mi facă o surpriză, partenerul meu a rezervat o excursie de o zi, ca să vadă ce anume mă impresionase. Cu memoria împrăștiată și emoția aceluia tur intens și comprimat al principalelor atracții ale Ravennei, am cumpărat ghidurile locale și ne-am pregătit de călătoria de înapoiere. În timp ce stăteam prinși în enormele ambuteiaje din jurul Bolognei, am început să le citesc și să mă enervez tot mai mult de neputința acelor cărți de a oferi o explicație despre acea nemaivăzută concentrare de artă creștină timpurie și, apoi, despre puterea ei de a supraviețui.

Astfel, ideea acestui volum a prins viață în mijlocul unui trafic încremenit, din dorința de a răspunde la cele două întrebări, fiind convinsă că eu voi putea face asta. Se spune că îți pui cu adevărat o problemă doar atunci când ești cu adevărat în măsură să o rezolvi, iar eu am simțit, cu toată lipsa de modestie, că îmi stătea în puteri. Cea dintâi carte a mea, *The Formation of Christendom* (*Formarea creștinismului*), trecea în revistă lumea mediteraneeană și eram familiarizată cu rolul esențial jucat de goții care au construit una dintre cele mai importante bazilici ale Ravennei. Cea de-a doua carte a mea, *Women in Purple* (*Femei în purpură*), vorbea despre felul în care trei împărătese stăviliseră iconoclasmul și eram pe cale să adun eseurile mele despre rolul femeilor în Bizanț

în *Unrivalled Influence* (*Influență fără rival*). Consideram că sunt pe deplin capabilă să cântăresc influența împărătesei Galla Placidia și să apreciez prezența uluitoare a Teodorei, soția împăratului Iustinian I. Apoi, în punctul culminant al influenței ei, Ravenna era fără îndoială un oraș bizantin. Cartea pe care eram pe cale să o public, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire* (*Miracolul Bizanțului: existența surprinzătoare a unui imperiu medieval*, Editura Baroque Books & Arts), cristaliza argumentul meu că, departe de a fi nesincer, supraierarhizat și manipulator – după cum sugerează termenul de „bizantin” unui public occidental, folosit ca insultă indolentă – Bizanțul a durat din 330 până în 1435 grație extraordinarei lui elasticități și încrederi în sine. Puterea lui s-a consolidat pe întreita combinație dintre dreptul roman și bravura militară romană, educația și cultura greacă și credința și morala creștine. Iar dovada, arătam eu, era vitalitatea orașelor de la periferia lui, care, de îndată ce capitala a fost cucerită în 1204, a făcut să înflorească o viață bizantină proprie. Era o temă pe care o studiasem mulți ani la rând în eseuri adunate sub titlul *Margins and Metropolis* (*Marginile și metropola*) și avea, fără îndoială, o relevanță specială la Ravenna, ca avanpost al Constantinopolului.

Nouă ani de cercetări au însemnat prețul acestei încrederi exagerate! A trebuit să mă lupt cu consemnări în latina nefamiliară luate de pe papirusuri și să dau piept cu italiana erudită, nu doar cu cea conversațională. M-am războit cu o istorie care cuprinde prea multe priviri generale sintetice asupra declinului Occidentului și nu recunoaște importanța dezvoltării și a rolului Ravennei. A trebuit să identific o distribuție de personaje cu totul noi, făcând deosebirea dintre Agnellus medicul, Agnellus episcopul și Agnellus istoricul. Am ajuns și în frumoasa

bibliotecă municipală a Ravennei, unde se păstrează relicvele lui Dante, în mediu cu temperatură ambientală controlată, ca să-i inspire pe cititori (a fost exilat de la Florența). Am călătorit de-a lungul vechii șosele romane, Via Flaminia, care traversează Apeninii, formidabila coloană vertebrală a Italiei ce lega și în același timp despărțea Ravenna de Roma, și am explorat drumurile militare alternative folosite de Belizarie, generalul bizantin din secolul al VI-lea. Am urmat cum am putut mai bine ruta lui Teodoric, regele got care a avut atâta influență asupra istoriei Ravennei, am traversat nordul Balcanilor până pe valea râului Isonzo, unde l-a nimicit pe rivalul său Odoacru, după care a cucerit Italia și o bună parte din sudul Galiei. Excursia mi-a permis să observ meșteșugul lombarzilor, preservat la Cividale: nu numai statui, basoreliefuri și decorațiuni creștine pictate, ci și obiecte precreștine din aur și din granat. Mulțumită generozității a patru iahtmeni din Ravenna, am traversat Adriatica, împinși de un vânt aspru, într-un experiment menit să verifice cât de ușor le-ar fi fost unor specialiști în mozaic de la Ravenna să lucreze la Parenzo (Poreč, în nordul Croației moderne). Acolo am văzut mozaicurile sclipitoare din bazilica episcopului Eufrasius, atât de strâns înrudite cu cele de la Ravenna (lucrate tot în secolul al VI-lea).

Aceste explorări au fost pline de momente plăcute, iar în urma lor au rezultat trei aspecte care se disting prin gradul lor de dificultate, pe care le-am putea pune etichetele de vechime, perspectivă și amplasament. Cel dintâi este suficient de evident în sine. Când ne imaginăm că mergem în nordul Italiei ca să-i admirăm arta uluitoare, ne gândim la Renașterea secolelor al XIV-lea și al XV-lea: de la frescele de la Siena despre buna și reaua guvernare, executate în anii 1330, până la Cina cea de Taină a lui Leonardo din anii 1490. Însă perioada intensă de

înflorire artistică a Ravennei s-a petrecut cu aproape o mie de ani mai devreme, dar nu au supraviețuit decât dovezi istorice fragmentare. Este extraordinar de greu de stabilit cum trăiau oamenii pe atunci. Palatele laice unde se păstrau documentele privind guvernarea au fost lăsate să se degradeze, apoi au fost tratate ca sursă de materiale de construcție și prin urmare demolate. Puținele vestigii au fost de mult îngropate, iar aproape toate documentele s-au făcut pulbere. Au supraviețuit uneori relatări chinuitoare, incomplete și teribil de părtinitoare, cum este acea cronică unică a episcopilor Ravennei scrisă de Agnellus, istoricul ei din secolul al IX-lea.

O măsură simplă a pierderii acestei cunoașteri o reprezintă aura de mister din jurul meșterilor și, deloc exclus, al femeilor și copiilor care au creat mozaicurile orașului. Tot ceea ce știm este că, atunci când împăratul Dioclețian a încercat să stabilească prețuri maxime în tot Imperiul Roman în 301, edictul lui stipula ca plata pentru mozaicarii murali să fie egală cu aceea pentru cei care produceau pavajele și placările din marmură pentru pereți – cu mult sub pictorii de portrete și de fresce, dar deasupra meșterilor de pardoseală tesarată, dulgherilor și zidarilor. Ne putem imagina că existau familii special pregătite să confecționeze și apoi să monteze teserele colorate, schițând imaginile și portretele originale, calculând modul cum se repetă modelele chenarelor, alcătuiind bresle în toate orașele lumii vechi și poate călătorind dintr-un loc într-altul, în funcție de comenzi. Ceea ce știm este că din Sevilla și până în Beirutul de astăzi, din Britania și până în Nordul Africii, în oricare insulă din Mediterana, din Baleare până în Sicilia și în Cipru, și în toate marile orașe din Imperiul Roman, pardoseli enorme și pereți fără sfârșit au fost acoperiți cu imagini create în mozaic reprezentând zei, mituri antice, toate speciile de

fiare, păsări și pești, viața de zi cu zi – până și resturile marilor banchete. În schimb nu cunoaștem numele nici măcar al unei singure persoane care a lucrat la uluitoarele mozaicuri din Ravenna.

Chiar dacă mozaicul reprezintă mediul neegalatei arte creștine timpurii de la Ravenna, funcția și puterea lui nu se limitează la estetic. Este folosit într-o manieră specifică și nouă, care îl deosebește de manierele din trecut. În locul podelelor din mozaic care împodobeau orice clădire importantă din lumea romană, în centrul atenției au ajuns acum absidele și pereții bisericilor. O altă schimbare consta în înlocuirea fundalului alb cu un auriu scânteietor, care reflecta lumina într-o atmosferă unică. Începând din secolul al IV-lea, când împărați precum Constantin I și mama sa Elena au patronat înălțarea unor noi clădiri ecleziastice la Ierusalim, în Vechea Romă și în Noua Romă, Constantinopol, aurul a fost alăturat venerației creștine. Această schimbare de fapt a reprezentat o evoluție inovatoare a mozaicului ca străveche formă de decorațiuni, însă foarte puțini dintre mozaicarii calificați ai vremii și-au semnat lucrările. Anonimatul mozaicarilor de la Ravenna este în sine un simptom al pierderilor noastre enorme în ce privește cunoașterea acelei perioade.

Cea de-a doua dificultate reiese din modul în care este percepută perioada de înflorire a Ravennei, precum și influența avută de ea. Epoca istoriei sale speciale cuprinde în jur de 350 de ani, de la 402 la 751, identificată acum în general drept „Antichitate târzie”, care a evoluat din lumea veche a Greciei și a Romei dinaintea civilizației medievale a Evului Mediu. Cartea care, mai presus de toate celelalte, ne-a format percepția contemporană asupra epocii este *The World of Late Antiquity* a lui Peter Brown, ale cărei pagini vibrează de vitalitatea

molipsitoare caracteristică erudiției sale, insuflând viață acelei perioade unice. Eu sunt unul dintre numeroșii istorici profund influențați de ea. Dar de-a lungul scrierii volumului de față, am ajuns să mă îndoiesc dacă „Antichitatea târzie” este chiar formula potrivită, deoarece sugerează că epoca pare indisolubil legată de declin, ca o galerie de antichități. Când încercam să aduc la lumină istoria Ravennei, aura apologetică a termenului mi-a devenit tot mai nelalocul ei, deoarece este unul dintre puținele orașe apusene din acea vreme care nu au trecut printr-o decădere totală, limpede vizibilă la multe altele.

În cartea lui fundamentală din 1971, Brown evidențiază și noutățile aduse de acea epocă, mergând de la creativitatea individuală, cum ar fi cea dintâi autobiografie (*Confesiunile Sfântului Augustin*), la adunarea într-un cod a legislației romane, crearea unei legi canonice creștine și erupția islamică, având drept rezultat întretaia împărțire a lumii mediteraneene – care se numără printre rădăcinile lumii noastre moderne. De la procesul de alegere a papei până la formula noastră de calendar, a fost martoră a începuturilor modernității. Cu toate astea, termenul de „Antichitate târzie” presupune că ar trebui să comparăm perioada cu zilele de glorie ale Romei și Greciei clasice mai degrabă decât să subliniem că a fost o vreme a marilor schimbări: o inscripție de la mijlocul secolului al V-lea de la Ravenna proclamă, „Lasă loc celor noi, tu, nume vechi și epocă vetustă!” Prin urmare, am căutat să înlocuiesc perspectiva inevitabil retrospectivă a „Antichității târzii” prin termenul de „creștinism timpuriu”, care privește înainte spre o lume abia creștinată, căutând noi forme de organizare.

Fapt esențial, Antichitatea a rămas păgână, dar odată cu întemeierea Constantinopolului din 330, imperiul a fost

destinat să devină creștin. Și nu doar aria cuprinsă între hotarele imperiale. Cei din afară, așa-numiții „barbari”, au fost și ei atrași de promisiunea creștinismului de viață veșnică în lumea de apoi și s-au convertit. În tot cuprinsul lumii mediteraneene și dincolo de ea, oamenii erau preocupați să deslușească ce înseamnă să fii creștin. Acest proces a devenit și mai acut după dezvoltarea islamului și după ruptura intensă legată de rolul icoanelor, amândouă survenite în același timp.

Aproape de la început, și în special după convertirea goților, creștinismul timpuriu a fost caracterizat de dispute în legătură cu natura exactă a umanității lui Hristos, așa cum se reflectă în Evanghelii, „vestea cea bună” care a stabilit crezul puterii și al autorității. Nimic de acest fel nu definea Antichitatea. Unii dintre împărații creștini ai secolului al IV-lea credeau, în chip rezonabil, că dacă Hristos era Fiul lui Dumnezeu, trebuia să se fi născut după Tatăl, trebuia să fie separat de El și, în acest sens, secundar Lui. Asemenea puncte de vedere fuseseră formulate de diaconul Arie, în Alexandria începutului de secol al IV-lea. Când goții au adoptat creștinismul, ei au îmbrățișat această definiție a credinței și convingerea dominantă a împăraților din acea vreme de la Constantinopol. Devotamentul lor față de arianism avea să stea la baza unei despărțiri care a avut efect de-a lungul mai multor secole, după cum vom vedea. Mai târziu, și islamul a reflectat disputa în legătură cu firea umană a lui Hristos, atât timp cât îl venera fățiș pe același Dumnezeu, identificându-l pe Iisus drept profet însemnat, însă nu ca pe fiul lui Dumnezeu.

Arianismului i-a luat locul ceea ce a devenit opinia general acceptată, și anume că Dumnezeu Tatăl, Fiul Lui și Sfântul Duh împărtășeau aceeași origine și substanță. Cu toate astea, disputele teologice legate de

Treime și de natura lui Hristos au continuat să tulbure unitatea creștină și au provocat o criză în secolul al VIII-lea, când unii conducători ai Bisericii Apusene au adăugat în Crez „și de la fiul” (*filioque*). Deoarece formularea mărturisirii credinței, așa cum fusese confirmată la mijlocul secolului al V-lea la Sinodul de la Calcedon, stabilea că Sfântul Duh purcede „din Tatăl”, adăugirea acestui mic element, „*filioque*”, a fost respinsă de Răsărit, iar de atunci simbolizează separarea dintre Ortodoxia Greacă și Romano-Catolicism.

Însă prin utilizarea termenului de „creștinism timpuriu” nu caut să mă concentrez asupra acestor chestiuni de doctrină. Intenția mea este mai degrabă să caracterizez astfel perioada începută în secolul al IV-lea deoarece creștinismul a devenit credința dominantă. După 380, a fost o forță definitorie în exercitarea autorității și în același timp mijlocul organizat de a transmite sentimentul de comunitate și de integrare a economiei. Creștinismul a pus la dispoziția multor popoare din spațiul mediteraneean, vorbind în multe cazuri limbi diferite și luptând cu intruși care se considerau totuși și ei creștini, credința comună în lumea de apoi și pasiunea de a defini cele mai bune mijloace de a o merita. Era mai puțin vorba de o civilizație „romană târzie”, cât de o lume nouă în curs de apariție, însoțită de toată încrederea și confuzia induse de o mare schimbare. Realizările excepționale ale Ravennei dobândesc un sens doar în acest cadru. Pentru a comunica însuflețirea și energia aceluia proces, am împărțit fiecare dintre cele nouă părți ale acestui volum (care acoperă, în general, câte o jumătate de secol) în scurte capitole și, ori de câte ori s-a putut, am identificat în titlul lor un personaj-cheie, bărbat ori femeie. Printre acești creatori ai creștinismului timpuriu de la Ravenna

se numără regi și episcopi, soldați și negustori, un medic, un cosmograf și până și un istoric.

Un alt aspect al perioadei pe care „creștinismul timpuriu” îl caracterizează mult mai bine decât „Antichitatea târzie” este rolul Bizanțului. De-a lungul secolelor al IV-lea și al V-lea, noul centru de guvernare imperială de la Ravenna s-a dezvoltat în tandem cu autoritatea creștină a episcopului ei, așa cum conducătorii Bisericii din toate provinciile apusene ale lumii romane preluau roluri administrative. Ei au profitat și de moștenirea lăsată de împărații stabiliți la Constantinopol, care au devenit împlinirea remarcabilă a Imperiului Roman târziu. Noua Romă, capitala lui Constantin I, a continuat să conducă lumea mediteraneeană, punând la dispoziție îndrumarea în ce privește chestiunile de drept, disputele diplomatice, negocierile politice și problemele teologice. Aceste secole au fost marcate de importanța hegemonică a Constantinopolului și au influențat distinct felul în care s-a dezvoltat ceea ce numim acum Italia.

În același timp, în regiunile apusene ale imperiului a apărut o nouă forță, în care se îmbinau energia și bravura barbare cu realizările militare, arhitectonice și de drept romane, și în același timp cu credința și organizarea creștine, pentru a crea un amestec vast și difuz, dar instabil. Treptat, s-a transformat într-o văpaie specific latină, care s-a întins, generând propria ei autonomie și influență peste Italia și Africa de Nord, între 400 și 600. Ravenna a fost una dintre cetățile care i-au exemplificat și susținut creșterea, în special în timpul lungii dominații a lui Teodoric, regele got multilingv instruit la curtea bizantină și format pe linia perspectivelor de acolo. Fermitatea lui a fost decisivă în integrarea elementelor „barbare” și „romane” într-o nouă sinteză crucială.

De-a lungul acestor secole intermediare Ravenna nu numai că a creat o artă rafinată, apropiată de perfecțiune, dar a contribuit și la apariția a ceea ce avea să devină „Occidentul”. În acest proces, Constantinopolul a îndeplinit un rol esențial în apariția instituțiilor din Italia, fapt adesea trecut cu vederea de istoricii medievali apuseni.

Cea de-a treia dificultate provine din natura specială a influenței Ravennei, mai degrabă modelată din afară decât capabilă să modeleze. Când generalul Stilicon și tânărul împărat Honorius (395–423) au hotărât mutarea capitalei la Ravenna, Alaric, temuta căpetenie a forțelor goților, pătrunsese de puțină vreme prin frontierele din Alpi ale Italiei și era pe cale să amenințe guvernarea imperială cu sediul la Milano. Zidurile acestei cetăți erau prea lungi ca să poată fi apărate cu adevărat, în vreme ce poziția Ravennei, în mijlocul mlaștinilor, lacurilor și afluenților din estuarul fluviului Pad asigurau o protecție naturală, la care se adăugau zidurile puternice; dispunea și de acces direct, prin portul ei, Classis, aflat în apropiere (astăzi Classe), spre Constantinopol, dar și spre sursele de aprovizionare și centrele comerciale din estul Mediteranei. Era o relocare strategică extrem de inspirată. Legile date la Ravenna în decembrie 402 consemnau etapele inițiale ale acestei relocări, în urma cărora a devenit noua capitală.

Orașul devenise faimos grație marelui port Classis, plănuiră cu secole mai devreme de Iulius Cezar ca bază a flotei romane din Estul Mediteranei. Este punctul din care a pornit Cezar spre Roma, în 49 î. Hr., traversând Rubiconul la câțiva kilometri spre sud, gest care a rămas faimos ca semn al angajamentului ireversibil. Douăzeci și doi de ani mai târziu, strănepotul său Augustus a stabilit drept centre ale puterii navale romane Ravenna,

pe coasta de Răsărit a Italiei, și Misenum, pe cea de Apus, sub conducerea unor prefecți pretorieni. Și-a atribuit numele unui canal care străbătea zona estică a orașului, Fossa Augusta. Portul a fost creat artificial, în interiorul unei lagune, cu fundații care susțineau stâlpi, având capacitatea de a adăposti 250 de nave. Classis s-a transformat într-un mare centru naval, plin de constructori de vase, de marinari, de vâslași și meșteri de vele, așa cum a rămas consemnat pe pietrele lor funerare. Era legat de Ravenna printr-un canal care permitea bărcilor să acosteze aproape de oraș, iar între port și oraș s-a mai dezvoltat treptat o așezare, Cezareea. Astfel, complexul de așezări reprezenta un centru urban sigur, cu acces la Marea Adriatică și comunicație maritimă cu Constantinopolul.

Ravenna era construită pe bancuri de nisip și piloni de lemn, cu poduri peste numeroasele canale din jurul și din mijlocul orașului, la fel ca la Veneția mai târziu. Dispunea de toate componentele orașului roman tipic – clădiri municipale, spații pentru divertismentul public, temple și, apoi, biserici – risipite pe terenul mlăștinos care separa afluenții Padenna și Lamisa ai Padului. Enormul aparat guvernamental, forțele armate, negustorii și învățații l-au urmat cu toții pe împărat în noua capitală. Instinctul lui Stilicon s-a dovedit corect. Ravenna a devenit un centru aproape inexpugnabil, adesea asediat, însă rareori ocupat cu forța, și s-a dezvoltat ca o capitală cu structuri relevante grandioase, cu decorațiuni în stilurile artistice impresionante ale acelor timpuri. Ravenna era un oraș a cărui importanță se întemeia pe poziția lui geografică. Era un centru de conectivitate *par excellence*. Forțele formidabile care divizau Mediterana și aveau să ridice o nouă așezare în jumătatea de vest a lumii romane erau activate, concentrate și în parte definite de Ravenna. Istoria ei, prin urmare, nu este

simplic istorie a unui oraș, a conducătorilor lui și a stilului de viață al locuitorilor săi. Este și o relatare cu mult mai largă despre puterile de departe atrase către și prin ea, care aveau să transforme Ravenna într-un autentic creuzet al Europei.

CUPRINS

Listă de ilustrații.....	9
O notă asupra ortografiei.....	12
Hărți	13
Puterile aflate în competiție la Ravenna	19
Introducere	27

1. Cum a ajuns Ravenna capitala imperială a Apusului	41

I. 390–450. GALLA PLACIDIA

2. Galla Placidia, prințesă teodosiană	63
3. Honorius (395–423) și dezvoltarea Ravennei	74
4. Galla Placidia la curtea apuseană	87
5. Galla Placidia, constructor și împărăteasă-mamă	105

II. 450–493. RIDICAREA EPISCOPILOR

6. Valentinian al III-lea și episcopul Neon	127
7. Sidonius Apollinaris la Ravenna.....	140
8. Romulus Augustulus și regele Odoacru	147

VII. 685–725. CELE DOUĂ DOMNII ALE LUI IUSTINIAN AL II-LEA

28. Sinodul în Trullo	435
29. Eroicul arhiepiscop Damianus	448
30. Furtunoasă viață a arhiepiscopului Felix	460

VIII. 700–769. RAVENNA SE ÎNTOARCE LA MARGINI

31. Leon al III-lea și înfrângerea arabilor	473
32. Începuturile iconoclasmului	486
33. Papa Zaharia și cucerirea lombardă a Ravennei	498
34. Arhiepiscopul Sergius preia controlul	506

IX. 756–813. CAROL CEL MARE ȘI RAVENNA

35. Îndelungată domnie a regelui Desiderius	521
36. Carol în Italia, 774–787	534
37. Carol solicită pietrele de la Ravenna	550
Concluzie. Scripitoarea moștenire a Ravennei	566
Cheia abrevierilor din note	584
Note.....	593
Mulțumiri	645
Indice.....	64

WITH LOVE,
BAROQUE

Artă și arhitectură somptuoasă, istorie socială, politică, militară, culturală, religioasă și artistică, mit și legendă, istorie și poveste, îngeri și sfinți, palate, biserici, grădini, împărați și împărătese, zarafi, diplomați, clarvăzători și eunuci, uluire și invidie, comerț, monede și taxe, fortificații și apeducte, războaie, uneltiri, victorii, înfrângeri și protecție divină.

Savoir-vivre Imperial, între Orient și Occident, colecția spiritului absolut, a miracolelor, a grandorii și a desăvârșirii, într-o realitate vibrantă, cosmopolită și dinamică.